DOI
УДК 930:94](477.512)"189/191"(092)

Тамара Павлівна ДЕМЧЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент,
член Національної спілки краєзнавців України,
заслужений працівник освіти України
(Чернігів, Україна)
https://orcid.org/0000-0001-9308-6170
kafistukr@ukr.net

Олександр Борисович КОВАЛЕНКО,
кандидат історичних наук, професор,
професор кафедри
історії України, археології та краєзнавства
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
https://orcid.org/0000-0001-8382-0159
olexkov@ukr.net

Людмила Василівна ЯСНОВСЬКА,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри
історії України, археології та краєзнавства
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)
https://orcid.org/0000-0001-9590-8254
lusiajasnovskaja@ukr.net

ВНЕСОК СВІТЛАНИ ІВАНИЦЬКОЇ У ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ (кінець XIX — перша третина XX ст.)

Мета статті полягає у висвітленні внеску Світлани Григорівни Іваницької у вивчення історії Чернігово-Сіверщини кінця XIX — початку XX ст. крізь призму історичних постатей, серед яких І. Шраг, М. Могилянський, Ганна Барвінок, Б. Грінченко, М. Коцюбинський та ін. ***Методологія*** дослідження ґрунтується на принципах наукової об'єктивності, системності та історизму. Використано спеціальні історичні методи: біо-

© Демченко Т. П., Коваленко О. Б.,
Ясновська Л. В., 2025

графічний, проблемно-тематичний, мікроісторичний, ретроспективний, просопографічний. ***Наукова новизна*** дослідження полягає в тому, що С. Г. Іваницькій вдалося, творчо використовуючи спадщину С. Єфремова та доробок сучасних авторів, здійснити аналіз біографій і відомих, і призабутих діячів Чернігово-Сіверщини в контексті сучасних вимог, з'ясувати їхню роль і місце в історії українського національно-визвольного руху. ***Висновки.*** Провідні вітчизняні історики високо оцінюють доробок С. Г. Іваницької. Вона проаналізувала публіцистичну спадщину С. Єфремова у світлі здобутків сучасної європейської історичної науки. Такий новаторський підхід особливо переконливо проявився у її студіях з історії Чернігово-Сіверщини. Ці тенденції позначилися під час відтворення авторкою історико-біографічних даних, оцінок і спостережень С. Єфремова не лише відомих всій Україні діячів, а й постатей другого плану. Друга половина XIX – перша третина XX ст. ще досить далекі від завершення вивчення процесів, явищ, учасників подій. Це стосується всіх регіонів сучасної України, й Чернігово-Сіверщина не є винятком. Тим паче що саме цьому краю випало бути на передньому плані протистояння злочинним намірам російських агресорів. Відтак дослідження С. Г. Іваницької ще довго не втратять своєї актуальності, будуть затребувані й, сподіваємося, їх продовжать її послідовники.

***Ключові слова*:** С. Г. Іваницька, Чернігово-Сіверщина, С. Єфремов, біографістика, значущий Інший, поколіннєва історія, місця пам'яті, чернігівські діячі.

Історії, власне, не існує, існують лише біографії.
Ральф В. Емерсон (1803–1882) —
американський філософ, есеїст, поет

Світлана Григорівна Іваницька (1964–2024) зробила вагомий внесок у сучасну українську історіографію загалом та у вивчення історії Чернігово-Сіверщини кінця XIX — початку XX ст. зокрема. Саме ця доба, як підтвердили наступні десятиліття, а згодом і все XX ст., стала визначальною в процесі формування української нації. Радянська історіографія трактувала, а російська пропаганда й донині стверджує, що поразка Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. є закономірним наслідком нездатності українського народу до державотворення. Сучасні вітчизняні історики відмовилися від принизливого й некоректного трактування, що не має нічого спільного з реальними подіями. Зокрема, Л. Якубова слушно зазначила: «Україна не змогла захистити проголошену не-

залежність не через державотворчу неспроможність українського народу чи слабкість тогочасного українського політичного проєкту, а внаслідок непаритетності сил українського та більшовицького проєктів... Україна фізично не змогла вистояти проти більшовицької навали...» [8, с. 289].

Учасники революції та загалом практично всі представники української інтелігенції стали для більшовиків об'єктом переслідування, цькування, арештів, ув'язнення, розстрілів та в перспективі добре спланованого вилучення їхніх прізвищ з історичного процесу. Ця політика, що розпочалася із більшовицького вторгнення в Україну, тривала і після закінчення Другої світової війни. Замуровуючи пам'ять поколінь українців, більшовицька влада воліла стерти з пам'яті своїх колишніх ворогів. «У післявоєнній доктрині ненависті, — писала О. Стяжкіна, — не було місця ані шкідникам-троцькістам, ані петлюрівцям, скоропадчикам, махновцям, боротьбистам, бундівцям, членам СВУ, націонал-ухильникам та ін. У символічному сенсі всі вони зникли навіть як об'єкт нищівної критики» [5, с. 312]. Отже, українські діячі різних політичних орієнтацій були затавровані як найлютіші вороги українського народу, натомість домінував курс на «маси» — пролетаріат і найбідніше селянство. Біографістика за таких умов не розвивалася, бо керівна партія послідовно забороняла будь-яку спробу відтворити життєвий шлях певного діяча без її прямого дозволу й ретельної цензури. Унаслідок цього історія України від кінця XIX ст. і майже протягом усього наступного століття була знелюднена. Біографії тієї невеликої кількості осіб, котрих вважали цілком придатними для комеморації, фальсифікувалися. Зокрема, у СРСР всіляко прославляли Миколу Щорса, але мало хто чув про полковника Петра Болбочана. З іншого боку, такий суттєвий факт про М. Щорса, як смерть на полі бою від кулі чекіста у спину, за радянських часів замовчувався [1]. Відомий воєначальник збройних сил УНР П. Болбочан також був страчений нібито за спробу змови проти командування УНР, але його судив військово-польовий суд, і в середовищі української діаспори про його трагічну долю добре знали [2].

Із цього приводу відомий український історик Сергій Білокінь, який, на жаль, також нещодавно відійшов у вічність, писав: «Кон-

---

[1] Щорс Микола. Без ретуші: хроніка життя / уклад., відп. за вип. Н. П. Мокросноп ; Щорська центр. б-ка ім. 40-річчя Перемоги. Щорс, 2015. С. 37–40.

[2] Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2001. С. 292–293.

кретику української історії, зокрема історії культури, — важко не назвати сферою занедбаною. Якщо спершу досвідчені вчені формулювали важливі науково-видавничі проєкти, щоразу згодом перед ними утворювались несподівані перепони, що набувають характеру непереборних бар'єрів. Здається, якою вже пильною увагою були оточені життєписи партійних діячів, як легко, здавалося б, писати про них статті, тим часом навіть тут утворилися білі плями чи дірки» [1, с. 166]. Своє бачення вирішення проблеми історик проілюстрував на прикладі роду Коцюбинських. У добірках документів, що зберігаються в різних сховищах, а також у мемуарній літературі, періодиці він виявив матеріали або принаймні згадки про 120 представників славного роду [1, с. 172–122].

Водночас варто відзначити і нещодавній доробок у цій царині історичної науки. Минулого року побачила світ збірка біографій десяти видатних українських істориків-мислителів. Автор — відомий український науковець Ігор Гирич — висловив сподівання, «що книжка ця буде корисною не лише фахівцеві, а й читачеві без відповідної кваліфікації» [3, с. 10].

Безумовно, ці висновки, що випливають із напрацювань сучасних українських істориків, стосуються і минулого Чернігово-Сіверщини. Нині маємо чимало історико-біографічних праць різного ґатунку. Тривалий час краєзнавча біографістика не приділяла належної уваги діячам доби, що було головним об'єктом вивчення С. Іваницької. Серед досліджень останніх років, які виправляють цей недолік, варто назвати книгу В. Половця [16]. У передмові до видання автор зазначив, що трактує біографістику як окрему галузь історичної науки: «Сучасна наукова біографістика... дає можливість спрямовувати зусилля на розкриття всієї повноти багатоманітності історичного шляху українського народу, поновлення його історичної пам'яті та введення до наукового обігу нових імен діячів регіонального рівня. Призначенням біографістики в сучасних умовах стало сприяння до сприйняття вітчизняного минулого через призму створення "колективного портрета" нації, необхідного для її самоусвідомлення і самовдосконалення» [16, с. 4]. До збірки увійшло 20 нарисів переважно про малознаних навіть на своїй малій батьківщині представників Чернігово-Сіверщини. Половина з них — про осіб, чиє життя припало на період, зазначений в заголовку цієї статті: Василь Білозерський, Михайло Красовський, Ісак Мазепа, Федір Уманець, декілька постатей другого плану. Деякі із цих статей друкувалися у «Сіверянському літописі». У своїх «Спогадах» В. Половець зазначив, що

захопився історико-біографічним напрямом наукових досліджень, а тому вирішив створити розгорнуті праці біографічного плану про кожного із чернігівських діячів. Перша монографія була присвячена Олександрові Марковичу [17, с. 300–301]. Звичайно, один дослідник не в змозі відтворити досить насичене українське громадське життя, яким свого часу пишався Чернігів. Достатньо лише уважно перечитати спогади Марії Грінченко та Аркадія Верзилова, щоб переконатися в цьому: на понад двох десятках сторінок згадуються 109 осіб [3]. Хоча не всі вони були пов'язані з українським рухом або навіть симпатизували йому, але більшість усе ж була причетна: це члени Громади: (у джерелі вказано, що їх було 22) [4], їхні родичі, друзі, усі, хто не цурався свого українського походження... Це лише один приклад (а їх можна наводити чимало), доказ того, що біографічні дослідження в нашому краї на часі, а їхня кількість всупереч несприятливим обставинам лише зростатиме.

Повертаючись до теми нашої статті, можна припустити, що однією із причин щирого інтересу С. Іваницької до історичних постатей Чернігово-Сіверщини стало багатство різноманітних джерел, з одного боку, та порівняно незначна присутність у всеукраїнському дослідницькому просторі узагальнювальних наукових праць, створених на їхній основі, — з іншого. Певну роль зіграли й зигзаги долі самої дослідниці. Із початком широкомасштабного вторгнення російських військ родина Іваницьких перебралася із Запоріжжя до Києва. У столиці Світлана Григорівна влаштувалася на посаду викладача циклу історичних дисциплін Сумського педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Вплинуло на сферу її інтересів і знайомство з чернігівськими істориками, унаслідок якого з'явилася низка спільних праць, зокрема публікація в одному з наукових збірників листування П. Стебницького зі І. Шрагом [7, с. 57–84]. Під час підготовки цього сегмента епістолярної спадщини сформувалася думка оприлюднити листи Михайла Могилянського та його матері, Марії Могилянської, до І. Шрага. У фондах Державного архіву Чернігівської області та музеїв Чернігова було виявлено 28 листів Михайла Михайловича та сім Марії Миколаївни за період із 1907-го до

[3] Грінченкова М., Верзилів А. Чернігівська Українська Громада // Чернигів і Північне Лівобережжя : огляди, розвідки, матеріяли (під ред. Голови секції акад. М. Грушевського) / Українська Академія наук, історична секція. [Київ] : Держ. вид-во України, 1928. С. 463–487.

[4] Там само. С. 467.

1917 р. включно. Збірник побачив світ 2014 р. [5]. Усього ж спільними зусиллями було підготовлено майже 30 наукових праць, щоправда деякі з них досі не надруковані.

С. Іваницька, як і багато інших творчих людей, мала історичного діяча, чия спадщина стала для неї взірцем і водночас об'єктом найретельнішого вивчення. Здається, найкращі риси вченого й громадського діяча для неї втілились у постаті Сергія Олександровича Єфремова (1876–1939). Видатний літературознавець, історик літератури, один із засновників української преси і видавничого руху став її ідеалом, а згодом героєм численних праць — статей, монографій, книг. До речі, С. Іваницька зацікавилася українським національно-визвольним рухом, коли, навчаючись в аспірантурі, готувала дисертацію на тему «Українська демократично-радикальна партія: витоки, організація, програма, тактика (90-ті рр. XIX — 1908 р.)» (науковий керівник – професор К. Ф. Шацилло), захист якої відбувся 1 грудня 1994 р. Результати дослідження були оприлюднені в низці наукових збірників та в її першій монографії «Українська ліберально-демократична партійна еліта: "колективний портрет" (кінець XIX — початок XX століття)» [13]. Уже в цій праці авторка приділила значну увагу чернігівцям. Список осіб, зазначених в іменному покажчику до книги, розпочинає Василь Андрієвський, далі — Ганна Барвінок, Василь Вовк-Карачевський і ще десятки імен уродженців Чернігово-Сіверщини. Варто згадати й уміщені в додатках статті з енциклопедичних видань, де натрапляємо на якісно підготовлені біограми наших земляків або людей, які пов'язані з Чернігово-Сіверщиною і залишили помітний слід в історії та культурі України, — М. Василенка, Б. Грінченка, В. Науменка, І. Шрага.

Ця праця була першим кроком С. Іваницької до здійснення амбітної мети — дослідження публіцистичної спадщини С. Єфремова на принципово нових для української історіографії засадах. Насамперед вона подбала, щоб ознайомити якомога більшу кількість людей із доробком героя свого дослідження. Оскільки за життя цей унікальний за широтою своїх наукових інтересів та працездатністю діяч опублікував, за «умоглядними» підрахунками І. Гирича, понад 6 тис. праць [3, с. 317], одній людині не під силу їх відшукати та здійснити републікацію. Дослідниця на ґрантові кошти Канадського інституту українських студій підготувала двотомник праць «Єфремов С.

[5] Листи Михайла та Марії Могилянських до Іллі Шрага (1907–1917 рр.) / упорядкув. Т. П. Демченко, С. Г. Іваницької. Чернігів : Просвіта, 2014. 144 с.

Personalia: Публіцистика...» [9]. До першого тому упорядниця написала дві передмови: одну присвятила особистості Єфремова, а в другій — зробила успішну, на нашу думку, спробу проаналізувати тексти із принципово нових позицій, послідовно застосовуючи розроблену зарубіжними вченими теорію епістемологічного конструктивізму. Сучасні науковці дійшли висновку, що «людина набуває статусу особи через соціалізацію, яка передбачає єдність внутрішнього саморозвитку та зовнішнього визнання. Формування особи відбувається завдяки засвоєнню людиною певних зразків поведінки, стереотипів, знань, яке здійснюється через різні механізми: «переймання-від-іншого», типізацію, виховання, освіту та ін. Але в усіх випадках виняткову роль грають так звані значущі Інші. Це обмежена кількість близьких і важливих для нас людей, реальні чи уявні діалоги і взаємодія з якими (та й саме існування їх) дозволяє нам орієнтуватися в житті, усвідомлювати нашу значимість і місце в світі, оцінювати свої і чужі вчинки наполягати на певних цілях і цінностях» [9, с. 40].

Аналіз доробку зарубіжних і вітчизняних учених, здійснений С. Іваницькою, дає вагомі підстави для глибшого розуміння й осмислення ролі концепту «значущого Іншого» в практиці історієписання. Дослідниця виокремила 11 його принципів, скромно зазначивши, що перелік — «не є вичерпним» [9, с. 47]. Насправді авторка ґрунтовно з'ясувала, яке місце посідає публіцистика в процесі «зшивання» нації: вона сприяє реалізації «чітко визначеної стратегії "політики пам'яті", скерованої на створення "національного пантеону" та досягнення бажаної мети — формування модерної конкурентоздатної української нації» [9, с. 47].

У 2018 р. побачив світ ще один збірник публіцистичнх творів С. Єфремова [10]. Його упорядниці в передмові звернули увагу, що «автор прагнув уникати політичних тем, щоб не наражати журнал на небезпеку заборони» [10, с. 66]. Але цілком відмовитись від сюжетів, пов'язаних із політикою, С. Єфремов не зміг — про це свідчать його публікації, зокрема й некролог на смерть І. Шрага [10, с. 187–195], а також низка рецензій. Стаття про те, як 1919 р. денікінці у захопленому Києві палили україномовні книги, до дрібниць нагадує дії сучасних російських окупантів щодо культурних надбань українського народу [10, с. 234–248].

Отже, публіцистика С. Єфремова має безпосередній стосунок до історичних подій та їхніх творців — лідерів національно-визвольного руху і діячів «другого плану», до них причетних. Мабуть, ця її особливість і надихнула С. Іваницьку на безпосередню роботу над

масштабною і, безумовно, складною темою, яка успішно завершилася з появою монографії «Публіцистична спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кінець XIX ст. — 1920 рік)», що вийшла в Херсоні 2018 р. [11].

У ній авторка продовжила практику використання концептів західної наукової думки для аналізу доробку С. Єфремова. У заголовках чотирьох із шести розділів книги вказані наукові засади дослідження знакових постатей української історії зазначеної доби: «історія поколінь», «винайдення традиції», творення «місць пам'яті», уже згадувані «значущі Інші» та моделювання «ідеальних постатей». Отже, майже всі новації з арсеналу сучасної історичної аналітики були творчо використані в дослідницькій роботі С. Іваницької.

У 2019 р. авторка захистила цю монографію як докторську дисертацію і продовжила свою роботу з вивчення публіцистичної спадщини та громадсько-політичної діяльності визначних, малознаних чи невідомих постатей української історії кінця XIX — початку XX ст., не полишаючи студій над спадщиною С. Єфремова. Ця самовіддана праця принесла їй наукове визнання. Наведемо лише оцінку І. Гирича: «Видатна запорозька дослідниця С. Іваницька... є зараз найбільшою і найфаховішою дослідницею єфремознавчої проблематики» [3, с. 344].

У подальших своїх працях дослідниця не обмежувалася якимось одним регіоном, а прагнула охопити всю Україну. Метод «значущих Інших» в її баченні якраз і полягав у тому, щоб показати, як через інтерес до творчих здобутків, рецензії, відгуки, участь у спільних заходах, вшанування пам'яті видатних діячів, наукову полеміку, зрештою, особисті зв'язки в колах переважно інтелектуальної еліти поширювалося усвідомлення національної ідентичності. У сучасній історіографії утвердилася добре обґрунтована теза: «Державу творить усвідомлена через колективну пам'ять про минуле ідентичність мільйонів. Цей процес не закінчився для України у 1917–1921 роках, він триває і сьогодні, ідентичність впроваджує у масову свідомість людності інтеліґенція, національна мисляча еліта» [4, с. 6].

Отже, авторка рухалася в річищі сучасної науки щодо такої надважливої проблеми, як процес формування нації. Із цією метою вона використовувала і засади концептів «історії поколінь» та їхніх «місць зустрічі», «місця пам'яті». Усі доступні нам її праці підтверджують це спостереження. Варто також додати й ретельно вивірені біографічні дані діячів. Так, відтворивши «увічнення пам'яті М. Драгоманова, О. Кониського, О. Русова, І. Шрага», здійснене С. Єфремовим,

вона приступила до розгляду «комеморативних практик, скерованих на ушанування товаришів по націєтворчому проєкту, які на початку XX ст. відійшли у вічність» [11, с. 306]. Зупинимося на сюжетах, пов'язаних з ушанування пам'яті Б. Грінченка (1863–1910). Цьому діячеві, пов'язаному з Чернігівщиною не місцем народження, а тривалим проживанням (1894–1902) й активною участю в земському та громадському русі міста, у монографії приділено чимало уваги. Авторка, як завжди, розпочала зі стислої, але змістовної біографії діяча [11, с. 306–307]. Потім, посилаючись на Д. Дорошенка, І. Франка, звичайно ж, С. Єфремова, вона коротко описала ставлення до цієї видатної постаті за життя і дуже розлого — після смерті Б. Грінченка [11, с. 307–324]. Вона не обмежилася тільки аналізом комеморативних заходів у 1910 р., а звернула увагу й на сучасний стан вивчення та популяризації творчої спадщини і громадсько-політичної діяльності Б. Грінченка. І навела чимало праць, присвячених йому, наголосивши: «Нині створено — головним чином зусиллями луганських дослідників та колективу Київського університету ім. Б. Грінченка — справжній культ особистості Б. Грінченка. Зокрема, у 2010 р. відкрито Музей Б. Грінченка, поповнюється електронний репозитарій спадщини й творів про відомого діяча» [11, с. 332]. Доречно буде згадати й про книгу, що вийшла друком уже після того, як з'явилося дослідження С. Іваницької. Київський університет ім. Б. Грінченка видав 2023 р. монографію Т. Вірченко та Р. Козлова, присвячену видатному українському письменнику й громадському діячеві [2]. Автори у «Післяслові» буквально повторили висновок С. Іваницької, зазначивши, що університет ім. Б. Грінченка «нині є безумовним центром грінченкознавства» в Україні [2, с. 362]. С. Іваницька знала про цю книгу й, сподіваємося, встигла ознайомитися з нею. Не менш змістовними і цікавими стали й оцінки, які вона давала іншим діячам українського національного руху, так чи інакше пов'язаним із Чернігово-Сіверщиною: «Цінності О. Русова та І. Шрага, на яких акцентує увагу Єфремов, це — український патріотизм, народолюбство, прихильність ідеям демократії, федералізму, лібералізму та свободи самовизначення народів, глибоке усвідомлення громадського обов'язку, політичний активізм, толерантність, уміння не тратити духу й знаходити оптимальне рішення в кризових ситуаціях» [11, С. 234]. Висновок дослідниці щодо політичних переконань, за винятком, можливо, прагнення до федералізму з Росією, відданість своєму народові, набір людських рис, властивий для тих сучасників С. Єфремова, що для нього були значущими, надзвичайно високо

цінуються й нині. Відтак біографії цих людей мають бути відомими не лише в наукових колах, їх потрібно максимально популяризувати, створювати серії науково-популярних книг для широкого кола читачів і взагалі заново привчати молодь до книги.

Не можна обминути увагою одну важливу рису творчого методу С. Іваницької: вона була твердо переконана, що біографічні нариси потрібно створювати не лише відповідно до історичних реалій і життєвих колізій героїв, але й писати добірною літературною мовою.

Епіграф до цієї статті автори запозичили із публікації С. Іваницької у збірнику, присвяченому життю і творчості М. Коцюбинського [12, с. 83–84]. Дослідниця, цілком поділяючи парадоксальне, як на перший погляд, міркування американського мислителя, цитує фрагмент з публікації С. Єфремова, у якій проаналізовано три брошури, присвячені пам'яті Івана Франка. Розпочинає критик із реферату М. Коцюбинського, прочитаного в Чернігові 1908 р. «Великий художник слова, — писав С. Єфремов, — не прокладає тут нових шляхів, не дає якогось оригінального погляду на Франкову творчість, — він іде слідом за тим, що ми вже мали в літературі про Франка. Але Коцюбинський зумів дати виразний і правдивий портрет літературний свого товариша, — портрет, написаний з любов'ю і властивим авторові образним стилем» [12, с. 83–84]. Проте Сергієві Олександровичу геть не сподобалися брошури д. Христюка та М. Яцкова, видані «Просвітою». «Нудне базікання першого автора та претенціозне просторікування М. Яцкова, нарешті важка й непопулярна мова — чи ж цього потрібно для просвітянської публіки?» [12, с. 84].

Отже, С. Іваницька обрала для себе непростий шлях в історичній науці — писати історію, компонуючи біографії відомих і призабутих діячів, відтворюючи їхнє життя мовою, доступною для сприйняття, по змозі популярно, водночас уникаючи того, що С. Єфремов охрестив просторікуванням.

Варто зазначити, що часом її історико-біографічні публікації були присвячені особам, майже невідомим широкому загалу. На нашу думку, з-поміж них на особливу увагу заслуговує один із наймолодших — Анатоль Галан (1901–1987). Цей український журналіст і письменник народився на півночі Чернігівської губ., а помер і похований у США. Його справжнє прізвище — Калиновський. Походження псевдоніма аргентинський видавець творів А. Галана Юліян Середяк з'ясував, посилаючись на його власну розповідь: він «постав з того, що я в молодих літах симпатизував з одною дівчиною, і вона називалася Галина. Коли я зачав писати, хотів пі-

дібрати собі псевдонім, щоб не присікалися до мого родинного прізвища Калиновський. Тому взяв я з ймення Галини перші три букви (ГАЛ), а з мого ймення Анатолій — дві (АН), і так "народився" Галан»[6].

Головні віхи життєвого шляху письменника С. Іваницька проаналізувала в статті, написаній у співавторстві [6]. В Україні А. Галан здобув репутацію освіченого й талановитого журналіста, якого цінували редактори й залюбки брали на роботу, але йому довелося чимало помандрувати, аби врятуватися від нав'язливої уваги чекістів (співробітників ОДПУ, згодом НКВС): «Дамоклів меч повільно наближався до моєї голови»[7]. Це не метафора, а точне позначення й усвідомлення смертельної небезпеки.

Хоча письменника й оминув сталінський терор, але він добре знав про ці чорні сторінки української історії. Перед початком Другої світової війни А. Галан повернувся в Україну, якийсь час жив у Чемері під Черніговом, а в часи нацистської окупації перебрався за кордон.

Наших сучасників його проза зачіпає за душу своїм реалізмом, щирим співчуттям до страждань людей. Їм, як і самому авторові, судилося стати правдивими свідками кривавої епохи. У невеликій збірці оповідань А. Галана, чи не першій після його втечі з «комуністичного раю», є оповідання, що так і називається — «Свідок». У творі йдеться про долю сільської дівчини Галі Шульженко — спочатку хатньої робітниці в радянського «товарища». Потім була праця в шахті, знову село, сумнозвісна колективізація, яка призвела до небаченого людомору. Зрештою, їй пощастило вирватися за кордон [8]. Ще глибше й переконливіше була проаналізована автором добре відома йому ситуація, що склалася в шахтарському краї в 1930-х роках: «Донбас вимагав людей. Густа сітка заводів, фабрик, шахт радо всмоктувала через свої отвори-бюра і посередництва "живу силу". Керівники СССР пам'ятали, що вони готуються до рішучого герцю й не задовольнялись навіть стопроцентовим виконанням. "Понад плян", "Понад норму" просякли в усі чисто виробничі ділянки, нечувана експлоатація тисла совєтського робітника. <...> На початку 30-х років

[6] Середяк Ю. Анатоль Галан : замість вступного слова // Галан А. З минулих днів : оповідання. Буенос-Айрес : Вид-во Ю. Середяка, 1989. С. 8.

[7] Галан А. Будні совєтського журналіста. Буенос-Айрес : Перемога, 1956. С. 199.

[8] Галан А. Пахощі. Буенос-Айрес: Вид-во Миколи Денисюка, 1951. С. 72–127. (Літературна бібліотека ; ч. 3).

харчовий стан у Донбасі настільки погіршав, що робітники не витримали: тисячами кидали роботу й ринули в села, воліючи краще бути рабами на землі й їсти досита хліб, аніж працювати в підземеллях на голодному пайку. Виробництва "тріщали" від нестатку робітної сили, почалася галаслива кампанія "за ліквідацію прориву"... Всюди висіли об'яви, звертання до комсомольців, до селян: "Донбас кличе! Донбас вимагає!", "Їдь добровільно в Донбас!" Уже не дивилися й на соцстан, не відштовхували уцілілих куркулів і куркульських дітей! Де тут дивитись! Адже заводи стають, шахти порожніють, понадпляни і навіть пляни зриваються. Дайош людей!» [9]

В умовах російської агресії книги А. Галана, оприлюднені на сайті «Діяспоріяна», нітрохи не втратили своєї актуальності, а його оцінка радянської влади як «найбайдужнішої і найскнарішої мачухи, яку будь-коли мав пасинок — трудящий»[10], витримала випробування часом.

Зарубіжний доробок цього автора безсумнівно засвідчує наявність неабиякого літературного таланту. І. Качуровський чітко схарактеризував притаманні його хисту: «легке перо», здатність писати «просто й невимушено», «ясний і прозорий стиль», «вміння побудувати сюжетний каркас оповідання...». Усе це забезпечувало «широкочитабельність» [14, с. 511] творів А. Галана.

Також варто детальніше розглянути і доробок С. Іваницької про Іллю Шрага (1847–1919). Здається, що за доби незалежної України не бракує публікацій про визнаного лідера чернігівських громадівців і водночас діяча всеукраїнського масштабу [14]. Проте С. Іваницька представляє І. Шрага крізь призму сприйняття С. Єфремова. На смерть чернігівського соратника С. Єфремов у «Книгарі» відгукнувся щирим некрологом «Людина гармонії. Пам'яти І. Л. Шрага» [10, с. 187–191]. У своїй монографії вона, доречно й розлого цитуючи С. Єфремова, акцентувала на тих рисах вдачі І. Шрага, що сприяли його перетворенню на діяча загальнонаціонального рівня: «...кожній справі Шраг віддавався цілою істотою, робився душею її й єднав, умів єднати круг себе таких само щирих працівників, і невеличкий Чернігів своєю культурою і політичною роботою завжди визначався серед інших провінціальних міст» [11, с. 230]. Ці слова С. Єфремова свідчать про нерозривне поєднання історії і біографії її творців. Аналізуючи зміст промови академіка С. Єфремова, виголошеної на

[9] Галан А. Свідок // Пахощі... С. 83–84.

[10] Галан А. Свідок // Пахощі... С. 83.

Глібовському святі в Чернігові 9 березня 1927 р., С. Іваницька наголосила: «...вже в 90-х і 900-х роках Чернігів виступав як громадський конкурент Києву: згадаймо громаду часів Шрага, Грінченка, Коцюбинського, Самійленка. І знову от чернігівці наїздять до Києва, кияни наїздять до Чернігова, — але вже не з тим, щоб одне одного принижувати і на принижуванні конкурента власну славу будувати. За іншим відбуваються новітні походи — щоб тут, на місці, виучувати культуру нашу й використовувати скарби, нагромаджені роботою колишніх поколіннів. Сталося це заходами і працею людей, що, працюючи на місцях, думками обіймали всю Україну, головою були в Європі і спільні думки загальнолюдського поступу прищеплювали до рідного ґрунту, засівали його не сепаратним, а спільним, не скороминущим, а вічним, не до ворогування і розбрату вели, а до єднання. І сьогодні ми бачимо наслідки такої роботи» [11, с. 233]. Ці слова, сказані й зафіксовані на папері майже сто років тому, 2019 р. пролунали дуже доречно як заповіт для нащадків і самого С. Єфремова, і діячів, яких він згадував у виступі: хочете жити в незалежній Українській державі, не ворогуйте, не чиніть розбрату — прагніть до єднання.

С. Іваницька брала участь у Шрагівських читаннях, друкувалася у збірниках, починаючи з 2011 р. На жаль, частина повідомлень на читаннях не були опубліковані. Не вийшли друком і матеріали двох краєзнавчих конференцій (2023), присвячених ювілеям Юрія Виноградського й Михайла Могилянського, де по скайпу виступала з доповідями С. Іваницька.

Вона назавжди залишиться в пам'яті чернігівських колег як талановитий, надзвичайно працьовитий історик, спраглий до освоєння нової тематики. Її науковий доробок ще довго привертатиме увагу дослідників і, щиро сподіваємося, зацікавить молодих науковців Чернігівщини. На превеликий жаль, усі її задуми й плани щодо подальшого вивчення історичного минулого України і постатей Чернігово-Сіверщини як невіддільного її складника не пощастило втілити в життя. Остання її робота, створена у співавторстві, присвячена колись популярній письменниці, уродженці Чернігівщини Любові Яновській та її київським друзям, була здана до друку за декілька днів до трагічної загибелі дослідниці. Отже, у відомому вислові про закоханих у свою справу людей «працювати до останнього подиху» відобразився реальний факт біографії Світлани Григорівни.

1. Білокінь С. Історія роду — історія країни // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія. Київ, 2017. Т. 11/12. С. 166–171.

2. Вірченко Т., Козлов Р. Непокірний. Грані долі Бориса Грінченка. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 373 с.
3. Гирич І. Сіячі. Українські інтелектуали, які пробудили ідею незалежності. Київ : Кліо, 2023. 416 с.
4. Гирич І. Українська історія: через ідентичність до держави. Київ : Укр. пропілеї, 2021. 270 с.
5. Даниленко В., Крупина В., Кульчицький С., Лисенко О, Стяжкіна О., Якубова Л. Випробовуючи долю, гартуючи волю: Україна й українці в XX — на початку XXI ст. : у 3 кн. Кн. 2. Від Другої світової війни до холодної: війни в долі України. Київ : Кліо, 2021. 624 с.
6. Демченко Т. П., Іваницька С. Г. Переживання радянського в мемуарно-документальній прозі Анатоля Галана (Калиновського): прочитання крізь оптику поколіннєвих і часових комунікацій // Українська біографістика = Biographistika Ukrainica. Київ, 2022. Вип. 23. С. 100–121. https://doi.org/10.15407/ub.23.100
7. Демченко Т., Іваницька С. Петро Стебницький та Ілля Шраг в епістолярному спілкуванні: рік 1916-й // Пам'ятки : археографічний щорічник. Київ, 2012. Т. 13. С. 98–125.
8. Єфименко Г., Кульчицький С., Пиріг Р., Скальський В., Якубова Л. Випробовуючи долю, гартуючи волю: Україна й українці в XX — на початку XXI ст. : у 3 кн. Кн. 1. Україна й українці в 1917–1939 рр. Вид. 2-ге. Київ : Кліо, 2022. 720 с.
9. Єфремов С. Personalia: публіцистика 1899–1917 років : [«значущі Інші» : ст., посвяти, сильветки, некрологи, рецензії, полеміка : в 2 т.] / упоряд. С. Г. Іваницька. Херсон, 2016–2018.
   Т. 1 : Грінь Д. С., 2016. 468 с.
   Т. 2 : Гельветика, 2018. 488 с.
10. Єфремов С. Публіцистика в «Книгарі» доби війни та революції (1917–1920) / упорядкув., вступ. ст., прим. С. Г. Іваницької, Т. П. Демченко. Херсон : Гельветика, 2018. 304 с.
11. Іваницька С. Г. Публіцистична спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кінець XIX ст. — 1920 рік) : монографія. Херсон : Гельветика, 2018. 596 с.
12. Іваницька С. Творчість М. Коцюбинського в оцінках Сергія Єфремова — критика й рецензента (1913–1924 рр.) // Художній світ прози Михайла Коцюбинського : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 155-річчю від дня народження Михайла Коцюбинського. Чернігів : Десна Поліграф, 2020. С. 81–94.
13. Іваницька С. Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець XIX — початок XX століття). Запоріжжя : Просвіта, 2011. 452 с.

14. Ілля Людвигович Шраг : біобібліогр. покажч. / Чернігів. обл. універс. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Нац. ун-т «Чернігів. колегіум» ім. Т. Г. Шевченка, Чернігів. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України ; [уклад.: Т. П. Демченко та ін.]. Чернігів, 2023. 120 с. (Історики та краєзнавці Чернігівщини ; вип. 29).
15. Качуровський І. Проза Анатоля Галана // Променисті сильвети : лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. Київ : Києво-Могилян. акад., 2008. С. 509–513.
16. Половець В. М. Визначні постаті Чернігівщини. Чернігів : Просвіта, 2018. 268 с.
17. Половець В. М. Спогади. Чернігів : Десна, 2021. 332 с.

REFERENCES

1. Bilokin, S. (2017). Istoriia rodu – istoriia krainy [The history of the family is the history of the country]. *Spadshchyna: Literaturne Dzhereloznavstvo. Tekstolohiia, 11/12,* 166-171. [In Ukrainian].
2. Virchenko, T., & Kozlov, R. (2023). *Nepokirnyi. Hrani doli Borysa Hrinchenka [Edges of Boris Hrinchenko's fate].* Kyiv, Ukraine: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. [In Ukrainian].
3. Hyrych, I. (2023). *Siiachi. Ukrainski intelektualy, yaki probudyly ideiu nezalezhnosti [Sowers. Ukrainian intellectuals who awakened the idea of independence].* Kyiv, Ukraine: Klio. [In Ukrainian].
4. Hyrych, I. (2021). *Ukrainska istoriia: Cherez identychnist do derzhavy [Ukrainian history: Through identity to the state].* Kyiv, Ukraine: Ukr. propilei. [In Ukrainian].
5. Danylenko, V., & Krupyna, V., Kulchytskyi, S., Lysenko, O., Stiazhkina, O., & Yakubova, L. (2021). Vyprobovuiuchy doliu, hartuiuchy voliu: Ukraina y ukraintsi v 20 – na pochatku 21 st. *[Testing fate, tempering the will: Ukraine and Ukrainians in the 20th – at the beginning of the 21st centuries]* (Vol. 2). Kyiv, Ukraine: Klio. [In Ukrainian].
6. Demchenko, T. P., & Ivanytska, S. H. (2022). Perezhyvannia radianskoho v memuarno-dokumentalnii prozi Anatolia Halana (Kalynovskoho): Prochytannia kriz optyku pokolinnievykh i chasovykh komunikatsii [Soviet experience in the memoir-documentary prose of Anatoly Galan (Kalinovsky): Reading through the lens of generational and temporal communications]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica, 23,* 100-121. https://doi.org/10.15407/ub.23.100 [In Ukrainian].
7. Demchenko, T., & Ivanytska, S. (2012). Petro Stebnytskyi ta Illia Shrah v epistoliarnomu spilkuvanni: Rik 1916-i [Petro Stebnytsky and Illya Shrag in epistolary communication: Year of 1916]. *Pamiatky: Arkheohrafichnyi Shchorichnyk, 13,* 98-125. [In Ukrainian].

8. Yefymenko, H., & Kulchytskyi, S., Pyrig, R., Skalskyi, V., & Yakubova, L. (2022). Vyprobovuiuchy doliu, hartuiuchy voliu: Ukraina y ukraintsi v 20 – na pochatku 21 st. *[Testing fate, tempering the will: Ukraine and Ukrainians in the 20th – at the beginning of the 21st centuries]* (Vol. 1, 2nd ed.). Kyiv, Ukraine: Klio. [In Ukrainian].
9. Yefremov, S. (2016-2018). *Personalia: Publitsystyka 1899-1917 rokiv [Personalia: Journalism 1899-1917]* (S. H. Ivanytska, Comp., Vols. 1-2). Kherson, Ukraine. [In Ukrainian].
10. Yefremov, S. (2018). *Publitsystyka v "Knyhari" doby viiny ta revoliutsii (1917-1920) [Journalism in "Knygar" during the war and revolution (1917-1920)]* (S. H. Ivanytska & T. P. Demchenko, Comps.). Kherson, Ukraine: Helvetyka. [In Ukrainian].
11. Ivanytska, S. H. (2018). *Publitsystychna spadshchyna Serhiia Yefremova v konteksti suspilnykh transformatsii: Istoryko-biohrafichni aspekty (kinets 19 st. – 1920 rik) [Serhiy Yefremov's journalistic legacy in the context of social transformations: Historical and biographical aspects (end of the 19th century – 1920)].* Kherson, Ukraine: Helvetyka. [In Ukrainian].
12. Ivanytska, S. (2020). Tvorchist M. Kotsiubynskoho v otsinkakh Serhiia Yefremova – krytyka y retsenzenta (1913-1924 rr.) [Creativity of M. Kotsiubynsky in the evaluations of Serhiy Yefremov – critic and reviewer (1913-1924)]. In *Khudozhnii svit prozy Mykhaila Kotsiubynskoho: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 81-94). Chernihiv, Ukraine: Desna Polihraf. [In Ukrainian].
13. Ivanytska, S. (2011). *Ukrainska liberalno-demokratychna partiina elita: "Kolektyvnyi portret" (kinets 19 – pochatok 20 stolittia) [Ukrainian liberal-democratic party elite: "Collective portrait" (end of the 19th – beginning of the 20th centuries)].* Zaporizhzhia, Ukraine: Prosvita. [In Ukrainian].
14. Demchenko, T. P. et. al. (Comps.) (2023). *Illia Liudvyhovych Shrah [Illya Lyudvigovich Shrag].* Chernihiv, Ukraine. (Istoryky ta kraieznavtsi Chernihivshchyny; Iss. 29). [In Ukrainian].
15. Kachurovskyi, I. (2008). Proza Anatolia Halana [Prose by Anatol Halan]. In *Promenysti sylvety [Radiant silhouettes]* (pp. 509-513). Kyiv, Ukraine: Kyievo-Mohylian. akad. [In Ukrainian].
16. Polovets, V. M. (2018). *Vyznachni postati Chernihivshchyny [Prominent figures of the Chernihiv region].* Chernihiv, Ukraine: Prosvita. [In Ukrainian].
17. Polovets, V. M. (2021). *Spohady [Memories].* Chernihiv, Ukraine: Desna. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 15.10.2024

Tamara DEMCHENKO, Candidate of Sc. (History), Associate Professor, Member of National Union of Local Historians of Ukraine, Honored Education, Worker of Ukraine (Chernihiv, Ukraine).

Oleksandr KOVALENKO, Candidate of Sc. (History), Professor at Department of History of Ukraine, Archaeology, and Regional Study, T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Collegium" (Chernihiv, Ukraine).

Lyudmila YASNOVSKAJA, Candidate of Sc. (History), Docent at Department of History of Ukraine, Archaeology, and Regional Study, T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Collegium" (Chernihiv, Ukraine).

Contribution of Svitlana Ivanytska to the study of the history of Chernihiv-Siver Region (late 19th – first third of 20th centuries).

The purpose of the article is to highlight Svitlana Grygorivna Ivanytska's contribution to the study of the history of Chernihiv-Siver Region in the late 19th and early 20th centuries through the prism of historical figures, including I. Shrag, M. Mohylyansky, Hanna Barvinok, B. Grinchenko, M. Kotsyubynsky, and others. ***The research methodology*** is based on the principles of scientific objectivity, systematicity and historicism. Special historical methods were used: biographical, problem-thematic, microhistorical, retrospective, prosopographical. ***The scientific novelty of the research*** lies in the fact that S. G. Ivanytska, creatively using the legacy of Serhiy Yefremov and the works of modern authors, managed to analyze the biographies of both famous and forgotten figures of Chernihiv-Siver Region in the context of modern requirements, to find out their role and place in the history of the Ukrainian national liberation movement. ***Conclusions.*** Leading domestic historians assess the work of S. G. Ivanytska as one of the greatest achievements of modern Efremov studies. Historian analyzed the journalistic heritage of S. Efremov in the light of the achievements of modern European historical science. This innovative approach was especially convincingly manifested in her studies of the history of Chernihiv-Sivershchyna. These trends were reflected in the author's reproduction of historical and biographical data, assessments and observations of S. Efremov, both well-known figures throughout Ukraine and secondary figures. The second half of the 19th – first third of the 20th century is still quite far from completing the study, processes, phenomena, participants in events. This applies to all regions of modern Ukraine, and Chernihiv-Sivershchyna is no exception. Moreover, this region is at the forefront of the confrontation with the criminal intentions of Russian aggressors. Therefore, the works of S. G. Ivanytska will not lose their relevance for a long time, will be in demand and, we hope, will be continued by her followers.

Key words: S. G. Ivanytska, Chernihiv-Siver Region, S. Yefremov, biography, significant Other, generational history, places of memory, Chernihiv figures.